

FATABUREN 1971

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1971

Redaktion: Christian Axel-Nilsson • Nils Erik Bæhrendtz • Sam Owen Jansson
• Skans Torsten Nilsson

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1971

ISBN 91 7108 052 X

BARNEN PÅ OMSLAGET

hette Blomstedt och avbildades 1853 av sin guvernant Agnes Thersner, dotter till den kände konstnären Ulrik Thersner. Barnens föräldrar var löjtnanten Johan Otto Blomstedt och hans hustru, född von Schwerin. Det var 14 barn i syskonkretsen av vilka flera dog vid späd ålder. På tavlan, som är en oljemålning, är sex av barnen avbildade och fem av dem är med på det här återgivna avsnittet. Från vänster ser vi Otto sedermera kammarherre, Marie-Louise, här baby, senare gift Falkenberg, och Sophie gift Palmstierna. De två barnen på golvet är Johan sedermera ryttmästare och Charlotte gift Horn. Newfoundlandshunden hette Joy och boken som barnen läser är bröderna Grimms Märchen.

Interiören är från familjens hem Nyborgs herrgård i Uppland. Huset var uppfört 1800. De vita gardinerna som draperats på rummets väggar är säkerligen tryckta eller målade. På det inre rummets blommiga tapet hänger ett porträtt av en herre i svenska dräkten. Det är excellensen Claes Horn, gift med Anna Sophia Blomstedt, barnens fars faster.

Målningen är i privat ägo.

Barnarbete i agrarsamhället

Arbetsfördelningen inom det traditionella bondebruket var konsekvent genomförd, innan skiftena från 1800-talets mitt helt förändrade livsföringen på landsbygden. Var och en av familjens medlemmar bidrog antingen direkt till gårdsproduktionen eller indirekt genom att underlätta arbetet för dem som var ständigt sysselsatta med att producera varor av livsviktig betydelse för självhushållet. Barnen var en självklar arbetskraft, som utnyttjades med växlande intensitet beroende på tidernas kärvhet och de olika sociala miljöerna. Sålunda utgjorde de en faktisk produktionsfaktor vid sidan av de vuxna. Förutom vuxna hemmasöner omtalas sedan 1400-talet även de *halvvuxna hemmasönerna* i bondejordbruket, som tillsammans med mågar och andra anförvanter spelade en viktig roll såsom hjälpende familjemedlemmar. För bonden var detta en mycket billig lösning av arbetskraftsproblemet, emedan till dessa familjemedlemmar aldrig betalades någon riktig lön. Barnen accepterade dessa villkor i förhoppning om att i sinom tid överta fädernehemmanet. Man kan utan vidare säga att utan de minderårigas arbetsinsats hade det traditionella bondesamhället inte klarat sitt behov av arbetskraft.

Vid sidan av barnarbetets landsom-

fattande ekonomiska betydelse var barnens deltagande i arbetslivet av vikt för barnens utveckling även långt efter den obligatoriska skolgångens införande. För barnen av båda könen var det ett självklart mål att snarast möjligt bli lika de vuxna genom att klara alla sysslor på gården.

I stort sett deltog barnen i arbetet redan vid 8 års ålder. Vittnesbörden därom är visserligen ej äldre än från de sista tvåhundra åren, men det är knappast någon anledning att antaga, att förhållandena tidigare varit annorlunda. I mera krävande arbete fick barnen dock i allmänhet inte deltaga förrän efter konfirmationen. Att lära sig arbeta ingick sålunda som en organisk del i inlärnigen av traditionerna. I tur och ordning tog föräldrarna eller den äldre generationen upp de arbetsmoment som barnen skulle kunna. I större utsträckning än fadern var farfar eller morfar pojkens lärare. Därför förekom det att barnen lärde sig även de ålderdomliga arbetsmetoder som ej längre praktiserades av fadern. Barnen kom i beröring med alla aktiviteter som karakteriserade gården, och sålunda förvärvade de ett mångsidigt kunnande, vilket genomsyrade hela uppfostringssystemet. Kunskapen ansågs ha egenvärde och behövde ej alltid vara till direkt nytta.

Uppfostringssättet och övergången

till ett sorts halvvuxet livsskede skiljer sig avsevärt i olika trakter, vilket beror såväl på den sociala miljön som på föräldrarnas livsåskådning och religiösa inställning. I extrema fall skulle redan lindebarnet tuktas och renas från arvsynden. Egenviljan måste brytas, så fort den visade sig. I detta system ingick arbetet som den viktigaste faktorn i uppfostran. Detta sammanhänger också med tidsandan. I merkantilistiska skrifter framhäves ofta fördelen av tidigt arbetstvång för barnen. Tuktan och arbete var olika sidor av samma sak. Hårdhet mot barnen förklarades och försvarades ofta med bibelns ord. Men en utpräglat asketisk syn på barnens fostran var dock främmande för det nordiska bondesamhället.

Det finns många exempel på att barnen, även när de skulle kunnat det, i stor utsträckning var förbjudna att delta i de äldres företag alldeles som hos primitiva folk. Det gäller främst jakt och fiske, som var förbehållna de vuxna männen. Någon enhetlig uppfostringssyn inom bondesamhället kan man inte tala om. Detta gäller också inlärandet av de traditionella arbetsmomenten. Någon generationsklyfta kunde dock ej uppkomma. Förhållandet mellan de vuxna och barnen var mycket intensivare än i våra dagar, och detta var en garanti för en relativt harmonisk samlevnad.

Liksom själva uppfostran saknade ett utpräglat system, var inlärandet av arbetet ej riktigt planmässigt eller medvetet. Barn härnade vuxna i alla sammanhang, och största delen av kunskapen om arbetsmomenten förvärvades självmant genom observationer. Under normala förhållanden

sammansmälte begreppen lek och arbete i barndomen, i varje fall före skollåldern. I vissa bygder med rigoröst sträng uppfostran var leken emellertid förbjuden för barnen, den uppfattades som något syndigt. Eftersom barnens arbetskraft ganska ofta togs i anspråk, begränsades tiden för leken. »Under vardagarna fanns det i de gamla hemmen ingen tid över för lek och ras. Ett i dessa trakter vintertid så närliggande nöje som skid- och källbacksåkning inskränktes av de flesta föräldrar obönhörligt till söndagsaftnarna. Då var det också som byns ungdom och barn någon gång fingo komma samman i någon stuga och roa sig med lekar...» Så skildras barnens förhållande till leken i det gamla Frostviken i Jämtland vid slutet av 1800-talet. Å andra sidan kunde det vara farligt att leka med allvarliga ting. All slags lek med sand eller lera, t. ex. att baka bullar av lera, hörde till dödsförebuden och måste förhindras enligt de gamla i övre Dalarna. Om barnen bakade bullar av sand, varslade de om hårt år. Det var inte heller tillåtet att leka med deg.

Arbetsfördelningen på äldre tiders landsbygd berodde inte bara på åldern utan också i hög grad på kön. Det gällde även barnen. Skillnaden mellan en pojke och en flicka markerades mycket tidigt i deras uppfostran – främst genom de plagg som de tilldelades. Även i barnarbetet fanns bestämda gränser, vilket kommer att i detalj belysas nedan. Ett visst intresse förvärvade barnen genom att pojkarna följde med sin far, medan småflickorna för det mesta uppehöll sig kring modern. Uppfostran härvid var medveten, och en viss indoktrinering fin-

ner man redan i samband med lek. Om en pojke ville leka med deg eller försökte baka en bulle, hotades han med att han skulle tappa sin manslem eller råttorna skulle äta upp den för honom, medan han sov. Om en flicka lekte med en kniv eller yxa, fick hon höra, att gjorde hon så, skulle det manliga organet växa ut ur hennes näsa. Dessa drastiska exempel från Dalarna dokumenterar den vikt man lade vid en tidig gränsdragning mellan manliga och kvinnliga arbetsuppgifter. Någon medfödd fallenhet för den ena eller andra typen av arbete kan man knappast tala om. Det visar de regionala olikheterna i fråga om djurhållningen. Arbetet i fähuset kunde vara utpräglat kvinnligt eller manligt i olika delar av landet. Orsakerna här till är att söka i sociala och närings- ekologiska sammanhang.

I regel tog man ej barnens arbete i anspråk före 8 års ålder. I Jämtland fanns få saker som var förbjudna för dessa småbarn som här kallades för »koltbarn». De levde i stor frihet och fick aldrig mot sin vilja sättas i arbete, och de fick inte heller straffas med kroppsaga. De förmanades eller varnades men straffades ej. De deltog i arbetet men endast frivilligt och mest på lek. Den riktiga gränslinjen i utvecklingsstadiet gick vid könsmognaden vid 14–15 års ålder. Dessförinnan var pojkarna *småpojkar*, medan de blev *storphojkar*, när de kom till ynglingastadiet. Vid övergången talade man om *mellanpojke* men även *dräng*. I nästa stadium kallades man för *stordräng* och *ungkarl*. Dessa benämningar var starkt varierande i olika landsdelar. I Dalarna talade man om *halvkarlar*, när det gällde pojkar

vid 15 års ålder, som hjälpte till med den tunga slagtröskningen eller begav sig på herrarbete. De fick hälften så stor dagspenning som de vuxna karlarna. Det förekom vissa styrkepresentationer som pojkarna utförde här och var för att erhålla de halvvuxna pojkarnas kläder. Så berättas t. ex. från Ångermanland om en pojke, som lyfte en silltunna med tänderna och därmed ansågs så stor och stark, att han fick byxor. I Östergötland skulle pojken kunna bära en halvtunna råg, innan han fick byta bort kolten. Hur länge var man barn? Somliga passerade gränsen redan vid 15–16-årsåldern genom att åtaga sig arbete som de vuxna skötte. Då det gällde gemensamt byarbete, räknades pojken allmänt i Dalarna som fullvuxen vid 18 år, då han skrevs in i »mantalet». Vid jakt räknades han dock som full karl redan vid 16 års ålder. I övre Sverige flyttades flickorna ut i fähuset vid 15–16 års ålder, då de räknades som vuxna. Deras övergång till vuxen ålder inträffade något tidigare, och sålunda varade deras ungdomstid ej så länge som pojkarnas.

I allmänhet utnyttjades alltså 7–8-åringarnas arbetsinsats på bondgårdarna oavsett den sociala miljön. Bland de fattiga var behovet av hjälp större, därför finner man att småpojkar måste delta i arbetet, så fort de på egen hand kunde dra byxorna på sig. Det utförda arbetet var härvid mycket olika. Småflickornas första uppgift var oftast att passa sina ännu mindre småsyskon. De lärde sig ganska tidigt att diska och städa samt att duka till måltiderna. Deras arbetsfält utvidgades automatiskt, då modern var borta från hemmet. Då före-

1. Tången användes som gödslingsmedel vid Hallandskusten. Som bärare kunde barnen göra stor nytta. Foto 1910.

kom även avancerade arbetsuppgifter som t. ex. att baka bröd, vilket kunde förekomma redan vid 8–9 års ålder. När flickan blev något större, så kunde hon börja arbeta hos främmande som barnpiga. En vanlig och mycket viktig sysselsättning för barn av båda könen var att *bära ut matsäck* till åker och äng åt folket, som arbetade utomhus hela dagen. Museisamlingarnas små bärredskap – korgar, skrin och laggade kärl av diverse slag – vittnar tydligt om att barnen var oumbärliga som mattransportörer, i synnerhet under brådsnkande arbetssonger, då de vuxnas hela arbetskraft behövdes för produktionen.

Bland de nyttiga sysselsättningarna kom *vedbärning* tidigt in i bilden. Det gick åt mycket ved i de gapande öppna spisarna. Både flickor och pojkar fick börja med det, så fort de kunde släpa på ett vedträ. I förhållande till deras ålder var detta vintertiden

en ansenlig prestation, ty det gick åt massor av ved under en dag. Helst drog man ved från vedboden till stugan på en liten hemgjord vagn eller kälke och förenade därmed nytta med nöje. När barnen var nog pålitliga, fick de *passa elden*, dvs. hålla den vid liv. Bland utomhusarbete i den åldern omtalas *bärplockning* överallt, man kunde även tjäna en slant på det. Somliga barn passade grindar och öppnade dem för förbipasserande fordon i förhoppning om en slant för tjänsten. Även *vattentransport* var delvis barn-göra, fastän det var mera avancerat än vedtransport. Allmänt och överallt skickades barnen att *uträtta olika ärenden*. Uppgifterna varierade efter ålder.

De hittills omtalade sysselsättningarna utfördes oberoende av skolan eller vid sidan om den. När barnen blev skolpliktiga, blev deras liv ofta kärvare. Skolan fick ej avbryta den rad av arbetsuppgifter, som av tradition ansågs vara barnens göra. Innan den obligatoriska skolgången trädde i kraft, spillde man inte mycken tid på barnens undervisning. Skolmästarren skulle endast »på vissa stunder före och efter middagen lära barnen läsa i bok, jämväl i kristendomsstycken dem troget intolka». Det klagades också över att »barnen icke alltid äro i ordning och färdiga... eftersom de hindras genom åtskilliga ärenden, var-till de under lästiden var utskickade». Förhållandena blev ej mycket bättre efter 1842, då obligatorisk folkskola infördes genom lag. Till en början uppnåddes knappast skolans egentliga syfte: »frihet från kroppsarbete, sysselsättning med andliga övningar». Skolgången anpassades ofta efter de

krav, som självhushållet ställde på barnen, i form av sommararbete såsom hjälp vid jordbruk, vallning av djur, deltagande i skogsarbete m. m.

Under 1800-talets andra hälft diskuterades orsakerna till den ojämna skolgången. Behovet av barnens arbetshjälp i hemmen avspeglar en viktig del av Sveriges arbetsliv. Här talas om vallgång, körslor, arbete på åker och äng, potatissättning och potatisupptagning, betrensning, tröskning, bärplockning. I skärgårdstrakter följde skolpliktiga gossar vid 11–12 års ålder sina fäder eller anförvanter på både in- och utrikesresor. När skogsavverkningen på 1870-talet drog den manliga arbetskraften från hemmen, höll man barnen hemma. Fäbodflytt-

ningar avbröt barnens skolgång i Hälsingland och Dalarna. Även fiskarfamiljernas barn var borta från skolan under fiskesäsongen. Från Skåne omtalas flera ställen, »där man under sommarmånaderna för vallning, betrensning m. m. från skolan rycker barn, som knappast begynn timer att läsa innantill eller stava, ja, exempel saknas icke, att egendomsägare kontraherat med sina underlydande om barndagsverk, att ladufogde eller inspektor inställt sig under pågående skolundervisning och till arbete utkommenderat flockar av barn. Skolrådet står antingen handfallet eller måste uppbära smälek för ett förbud, åt vilket det icke genom lag kan förläna kraft.» Flera folkskolinspektörer

2. Potatisplockning
med hela familjen
som deltagare.
Tännäs sn, Jämt-
land. Foto 1912.

klagade vid den tiden över att större egendomsägare, t. o. m. när de själva var skolrådsledamöter, medverkade till skolgångens demoralisering genom att tvinga de skolpliktiga att delta i de göromål på herrgården som föll på barnens lott. Från 1890-talet berättas från Öland, att det inte finns någon folkskola på ön där »icke flera eller färre barn hava s. k. sommar-tjänst från slutet av april till slutet av oktober. I sådan tjänst äro anställda icke blott 10–14 års gossar utan även flickor. I flera av de öländska folkskolorna uppgår antalet av sådana tjänande barn till 25 % av hela barn-antalet. Under tjänstetiden är dessa barn helt och hållet borta från skolan, i regel hava de därunder icke tillfälle att taga i en bok. Skolgången under den övriga delen av året är ojämn, och resultatet blir, att många skolbarn uppnå konfirmationsåldern, utan att de hava kommit ur folkskolans första och andra årsklass.» Skolan fick ge avkall på sina principer angående den reglerade skolgången även under vårt århundrade. Det berättas från Österlen i Skåne, att de fattiga pojkarna fick börja arbeta tidigt. I sista klassen i folkskolan fick de som skulle ha plats som drängpojkar under sommaren ledigt från skolan från den 1 april till den 1 november för att kunna förtjäna några kronor.

Självfallet var skillnaden stor mellan de olika sociala miljöerna i fråga om utnyttjandet av barnens arbete. De förmögnare böndernas syn på barnens praktiska uppfostran var annorlunda än de fattigas. På en stor bondgård ställdes krav på mångsidighet. De hade råd och behov av den. *Statar- och torparbarnen* hade ej tid att

sätta sig in i olika arbetsmoment utan kom tidigt ut i tjänst. Vid tiden kring sekelskiftet började en 9–10 års torparpojke »gå i herrgården» i Södermanland. På våarna fick han kratta löv i trädgården och parken. Varannan dag gick han där, varannan i skolan. En 11-åring följde efter en lie och band säden för 25 öre per dag. Vid speciella tillfällen fick de klara lien själva vid 12 års ålder, de fick då 40 öre. Efter 13 års ålder utförde de karldagsverk genom att köra oxar – dock ej vid plöjningen, ty plo-gen var alldeles för tung för dem. En uppländsk statarpojke utförde följande arbete vid 12 års ålder: »På sommaren var mitt arbete mägerkörning hos en bonde för trettio öre om dagen, maten hemma. Det säger sig själv att vartenda öre fick lämnas hemma till mat och kläder. Vid mägerkörningen hade vi pojkar, som körde, att på morgonen (innan karlarna, som skulle lasta, kom till gropen vilket var kl. sex) länsa gropen från vatten. Vi fick ösa vatten från kl. fem på morgonen. Sen fick vi hålla på att köra mägerkärrorna till kl. 8 på kvällen.»

En annan statarpojke från samma landskap berättar att han fick tjänst vid 13 års ålder på grund av den stora fattigdom som rådde i hemmet. »I likhet med andra statare fick jag börja min arbetsdag kl. 5 på morgonen med att hjälpa till i stallet och kl. 7 skulle jag ha hästen förspänd för mjölkkärran samt infinna mig vid mjölkrummet och lasta till mejeriet. Många gånger fick man sitta på mjölkkärran hungrig och genomvåt...» Han fick 40 öre i lön samt en liter oskummad mjölk per dag. Flera barn tog anställning vid tegelbruken som bärare. Att

plocka sten på åkrarna tillhörde evighetsjobben, som för mycket liten ersättning anförtröddes de minderåriga. Stenen lades i högar, som vid bortkörningen omräknades i vagnsladd. Lönen var 10 öre per ladd. Av de anställda statarfamiljerna begärdes ofta, att de hade minderåriga som billig arbetskraft. En annons efter statare kunde vara formulerad så här: »Kördräng vars hustru är villig att åtaga sig mjölkningen erhåller plats den 1 instundande nov. Familj som har pojkar som kan deltaga med arbete i ladugården har företräde.»

I större bondejordbruk fanns också behov av billig arbetskraft, och som sådan var barnen självfallna. Barnarbetskraften levererades av mindre bondgårdar, varigenom uppstod en viss arbetscirkulation – ett förhållande som uttryckte gårdens storlek och välmåga. I en större bondgårds arbetsorganisation var de minderåriga talrika. I Skåne talade man om *halv-*

karlen, *andra kompingen* eller *kumpanen*. Han var en yngre dräng kring 15 års ålder eller däröver. Han skulle bland annat plöja tillsammans med husbonden och slapp icke undan tröskningen. *Tredje kompingen* eller *trillingen*, också kallad *syslepåg* på Söderslätt, passade hästar och kor, mockade och fodrade djuren. Han var under 15 år. På Söderslätt var dessutom två pojkar, som alla räknade som sina underordnade, anställda, nämligen *harvapågen* och *rännehöven*. Den stackaren hade aldrig ledigt. Han skulle uträtta ärenden åt de andra drängarna, stoppa strumpor samt väva strump- och förklädesband.

På de olika bondgårdarna växlade minderårigas uppgifter. Arbetet och levnadssättet varierade från gård till gård. Man berättar om hårt arbete, lite sömn, ofta lite mat och framförallt att man aldrig hade ledigt. De små drängarna behandlades dock förhållandevis bra, och undantagen tillhör

3. Drängar och statkarlar tillsammans med räjspojkar vid Hovby gård, V. Eneby sn, Östergötland. Foto 1902.

det ovanliga. En viss pojkarbetscirkulation uppstod även mellan jämställda gårdar. Hade bonden själv ingen pojke i passande ålder för vissa uppdrag, kunde han leja ett barn hos någon barnrikare granne. Sådant betraktades tjäna båda parter nytta.

Den ovan omtalade »sysslepågen» intog sina måltider vid bordet i »dagligstugan» tillsammans med husbonden och hans hustru och de andra arbetarna utan åtskillnad hur dessa stod på rangskalan. Annars fick de andra icke producerande mindre barnen sätta sig vid spisen med sin mat. Halvkarlarna delade i stort sett husfolkets lott i fråga om levnadsförhållanden. De bodde i oeldade drängkammare. Arbetet var avpassat för deras ålder. I en memoar från Söder-slätt redogöres för alla de arbetsuppgifter som en liten dräng var med om vid början av seklet. Som 11-åring fick han valla kor, bära ved och vatten, sköta djur och även tjänstgöra som barnpiga för bondens små barn. Vid 12 års ålder fick han förtroendet att köra en häst. Detta var mera nöjsamt men även betydligt hårdare. Han fick stiga upp tidigt och fodrade och ryktade sin häst samt mockade, innan han började sina körningar. Därefter bytte han plats och blev »ryktare», djurskötare. Här fanns det åtskilligt att göra med djuren, som nedan skall omtalas mera detaljerat. Från 14 års ålder skötte han en del uppgifter, som i stort sett överensstämde med de vuxnas.

Det är av visst intresse att konstatera, vilka sorters arbeten som barnen deltagit i och hur effektiv deras prestation var. Därigenom kan vi också få en mera påtaglig uppfattning om

den betydelse barnarbetet haft på landsbygden *före industrialismens genombrott*. Jag utgår från de traditionella näringsgrenar som karakteriserade Sveriges landsbygd från den tiden. Vad *jakten* beträffar var de minderårigas deltagande ganska ringa. På vissa håll fick de inte alls vara med, innan de konfirmerades. I viss mån bidrog de dock även till denna näringsgren genom att både pojkar och flickor snodde tagel till snaror. I Jämtland fick flickorna del i jaktbytet därigenom. Att sätta ut snaror fick pojkar göra efter 8 års ålder. Det gjorde de på inägorna och vid sjön. Det var en stor dag i en pojkes liv, då han kom hem med sin första ripa. Ett par år senare var han med om en ännu större upplevelse genom att han fick hänga kruttyget om halsen och axla lodbössan. Det berättas att en pojke i Jämtland sköt sin första älg vid 13 års ålder.

Inom *fisket* finner man ej heller barnen representerade i större skala. Småpojkar fiskade med krok i älvar och insjöar närmast för nöjes skull. Mindre barn fick dock följa sin far på isfiske. På somrarna strövade de vid bäckarna och plockade upp foreller. Spöet var en björkslya, reven en tvinnad lintråd och metkroken en krökt knappål. I Bohusläns fiskarlag ingick dock en pojke vid koljefisket.

Inom de andra stora näringsgrenarna var barnens deltagande vida större. I den viktigaste näringen, *jordbruket*, fick barnen sina första lektioner, så fort de kunde följa föräldrarna på åkrarna. Man började med att plocka morötter och rovor antingen hemma eller hos främmande för betalning. I övre Dalarna gick 5–6-åringar på

Mátyás Szabó:
Barnarbete
i agrarsamhället

4. Rotfruktsupptagning med hjälp av barn, ett arbete där barnens deltagande var så omfattande att ibland hela arbetslaget bestod av barn. Änggården vid Stjärnhov. Foto 1907.

5. Arbetslag vid slättern. Förutom arbetsfolk i vuxen ålder deltagar ett stort antal barn. De räfsade och samlade det torkade höet i välmar. Örbyhus gård, Vendels sn, Uppland. Foto 1920-talet.

fältet efter skörden och plockade upp och samlade i korgar sädesax, som antingen spillts vid bindningen av säden eller blivit efter vid vägkanterna under inkörningen. Barn under 10 år var ofta med i *betodling*. I Österlen i Skåne anlidade man ofta barn för att sköta odlingarna, luka och gallra på sommaren och taga upp skörden på hösten. I Jämtland (Frostvikens socken) hade småttingarna varje vår en bestämd uppgift några dagar. Utrustade med var sin käpp skulle de ströva igenom inägorna och snoka upp varenda fläck av kospilling sedan höstbetningen, slå sönder den väl och sprida ut den. Träffade de härvid på en lös sten eller träbit, skulle den tas bort. I Skånes slättbygd anlidades »pågen» även vid sådden. Efter sådd, då all säd kom i jorden med årder, harvades det, och därefter gällde det att »slå klos» så att jorden blev fin. Detta förrättades av pigan och pågen, som var försedda med var sin klubba av trä med avlångt huvud och böjt skaft.

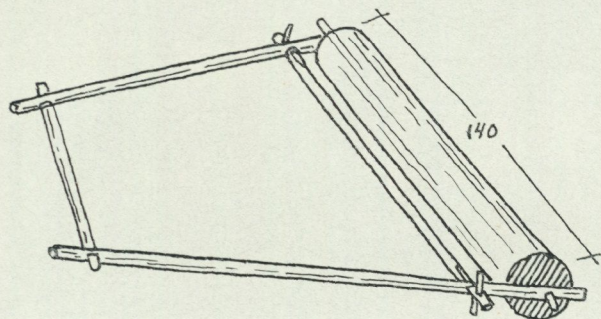
I Dalarna kunde de äldre barnen bli tvungna att draga *lillvälten*, en för hand dragen vält, som användes på lös myrmark i stället för hästvält. En 12 års statarpojkes elldop i Södermanland bestod i att köra mullskopa.

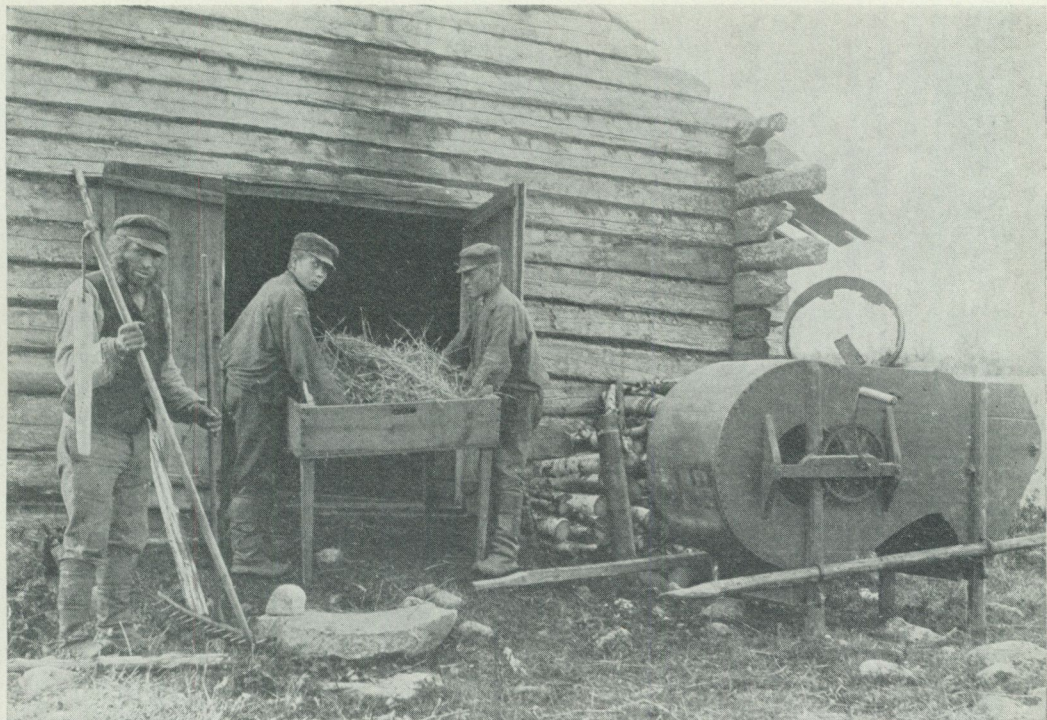
»Ett par trilska oxar från Värnamo blev mig tilldelade samt en mullskopa, som det var fullt arbete för en vuxen att sköta. Rättaren svor och skrek, jag däremot bara grät.»

Vid *skörden* deltog barnen i arbetslivet med att lägga nekar i hög. På de större skånska gårdarna ingick pojken i ett arbetslag. »Drängen högg, pågen tog upp, och tösen band, en gammal gubbe satte upp. Upptagningen var rätt så ansträngande.» Bland jordbruksarbetena omtalas i memoarerna mest *tröskningen*, som barnen i stor skala deltog i. Den fick man börja rätt så tidigt med, redan vid 8–9 års ålder. Statarbarnen arbetade med det 10 timmar om dagen vintertid. Man arbetade vid lyse. I ett statarminne från 1910-talet kan läsas följande från Uppland. »Höstarna var värst, då det skulle tröskas. Mindre torpare tröskade för hand, så hände det, att jag gick i gårdarna en vecka eller mer och drog tröskverket för en krona om dan.» Lönen för barnarbete i jordbruket omtalas ej så ofta. Vid sekelskiftet varierade den mellan 25–50 öre per dag. Man fick även något in natura, t. ex. ett skålpund ull.

Vid *slåttern* var barnen outhärliga. De fick rycka upp gräs med händerna på stenig eller risig mark, där man inte kunde slå med lie. Detta inträffade även om våren, när man var foderlös. Man plockade i soliga backar, där gräset kom tidigt fram. Vid slåttern var räfsningen ett något lättare arbete, som sköttes av gamlingar eller barn, om kvinnorna ej räckte till. I större delen av landet arbetade barn tillsammans med kvinnorna vid *lövtäkt*. Att skörda löv till kreatursfoder var ett utpräglat kvinno-

6. »Lillvält» som en pojke fick draga på lös myrmark. Från Våmhus sn, Dalarna. Teckning i Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

7. En typisk tröskningsbild med minderårigas deltagande. Den tröskade halmen sällas. Lappträsk, Lapp-land. Foto 1898.

8. Arrendatorn med sin familj vid släterarbetet. De större pojkarna hanterade lien, de mindre räfsade. Bjärka-Säby, Östergötland. Foto 1909.

9. Barn kör kol
från milan. Värmland.
1920-talet.

och barnarbete, som manfolket sällan befattade sig med. På senhösten samlade man fodermossa på tallhedarna. Ofta tog man denna mossa ganska långt från hemmet, så att man under natten måste sova antingen i en lövlada eller ute i det fria.

Från 1870-talet, när skogsindustrin satte in på allvar, konkurrerade sågverken i oroväckande mån med skolan. Vid *skogsarbetet* fanns åtskilligt som barnen kunde sköta. Även i hemmet hjälpte pojkar redan vid 7–8 års ålder sin far med att hålla i sin ända av stocksågen ute på vedbacken och stiftade bekantskap med skogsredskapen. Det dröjde inte länge, innan de tog hand om hästen och släden och körde till skogs efter ett lass vekare ved, som de förut hade huggit och släpat ihop. 12 års pojkar

kunde sköta om huggningen och hemkörningen av nästan all ved som behövdes för gårdens vinterbehov. I en skogsarbeters hågkomster belyses de mödor som en pojke fick stå ut med år 1893. »Vi högg timmer på Loviskogen i Holms socken, en mil från hemmet. Här fick jag tillsammans med far draga den långa, tunga stocksågen genom träd på upp till 30 tum i diameter över stubben. Det var en av de kallaste vintrarna, och det var svårt för mig, genom det arbete jag kunde prestera, hålla mig varm. Utom vid nedsågningen av träden, då sörjde nog far för att jag höll mig varm. Själv var han grov och stark och fordrade mången gång mera än vad som var rimligt av mig. Vi bodde i en rätt stor koja av den då vanliga typen med stor öppen rökgång och

brits över hela kojans bredd. Minsta stock som fick huggas då, var 8"×10 alnar, och allt furutimmer måste rundbarkas, vilket gjordes med yxa. Betalningen 15 öre stock.»

Vid *flottningen* fanns det arbetsmoment som man kunde anförtro ett barn. »Mitt arbete blev att med en tung slägga stå på en spelflotte och slå smide ur de ringbommar, som tidigare på våren på isen slagits om virke som blivit framkört under vintern.» Detta arbete utfördes av en 12 års pojke.

De hittills omtalade arbetsuppgifterna för minderåriga kan ändå knappast jämföras med den betydelse som barnarbetet i alla tider haft i samband med *boskapsskötseln*. Här var både flickors och pojkers deltagande helt enkelt oersättligt. De flesta hågkomster från barndomen vittnar tillsammans med historiska källor av skilda arter (landskapslagar, domböcker, sockenprotokoll, byordningar, utspisningsstater, räkenskaper m. m.) om en kontakt mellan husdjur och barn, där de minderårigas arbetsinsatser icke sällan överträffar de vuxnas. Att kunna handskas med djuren ingick i barnens läggning – vi behöver knappast tillgripa avlägsna paralleller för att belysa detta. Dagens ungdomar visar ofta en entusiastisk hängivenhet för de fåtaliga och sällsynta husdjur som förekommer i storstäderna. Lek och nöje förenas här på ett smidigt och harmoniskt sätt med praktisk eller ekonomisk nytta.

Intresse och ömhet för husdjuren kommer till uttryck vid *utfodringen*, som barnen ofta fick sköta. Den uppgiften tilldelades både gårdens egna barn och tjänande smådrängar. Vik-

tigast av allt arbete med djuren var *vallningen*, i vilken barnen i alla åldrar och i olika miljöer deltog. Vallningen av betesdjur kunde variera från utdrivning av djuren på bete till uppdrag, vilka krävde såväl kunskap och erfarenhet som fysisk styrka och uthållighet. Barnen kunde antingen själva vakta djuren eller bistå en äldre erfaren man eller kvinna. Hjälp av det sistnämnda slaget kunde ges på olika sätt. Byarna kunde ställa en vallpojke till byherdens förfogande, om djurens antal krävde detta. På herrgårdarna hade herden en lätttrölig yngling till hjälp, och även på fåbodarna bistod små hjälppojkar de kvinnliga vallhjonerna.

Större betydelse hade vallpojkar och vallflickor dock, då de självständigt anförtröddes husdjuren. Den gemensamme herde som användes i Götaland och särskilt i Småland var på sin höjd en halvvuxen pojke. Från och med 1500-talets andra hälft träffar man på termer i äldre källor som »vallfolk» och »vallhjon». Under dessa ord dolde sig för det mesta minderåriga pojkar och ej vallhjon i mogen ålder. År 1686 bestämdes det uttryckligen att kvinnorna skulle användas som vallhjon i stället för pojkar. Att en vallpojke ofta inte kunde framträda vid tinget förklarades av att han var minderårig. Även om han infann sig där av någon anledning, är det inte säkert att domböckerna uppger, vad han egentligen sysslade med. En vallpojke omnämnes dock år 1595 i Södermanland vid tinget på grund av att han hade huggit 20 små ekar. I Falbygden omtalas år 1627 att en bonde, som inte hade sina gärdesgårdar i ordning, slog både djur och

10. Vallflickor från Frostvikens sn, Jämtland. I Mellan- och Nordsverige var vallningen de minderårigas, främst flickornas arbete. Flickan t. v. har ett regnskydd av näver på axlarna. Foto 1913.

vallbarn, när boskapen kom in på hans ägor. Att vallpojkar misshandlades var inte ovanligt. Det kunde inte undvikas att boskapen gjorde skada även vid den största omsorg och försiktighet vid vallning. År 1687 misstänktes en bonde i Ydre härad för att »genom för sträng aga vållat gete-vallgossens död».

Även en del förordningar vittnar om allmänt bruk av vallbarn. I den första skogsordningen från 1664 talas om orsaker till skogsbrand, och där omnämnes vallbarnens förseelser. Från 1600-talets slut och 1700-talets början utkom flera förordningar, som

på nytt föreskriver att flickor och kvinnor skall användas till vallhjon i stället för pojkar. Här omtalas också minderåriga flickor, som ej förmår försvara betesdjuren mot skadedjur. I sina riksdagsbesvär år 1713 menade allmogen i Kronobergs län, att »deras döttrar eller tjänstepigor» håller vallningen »för neslig samt är rädda och försagda men däremot gossarna äro kvicka och behjärtade att tillbakavisa de skadliga djuren... Ty beder alla om nåd och tillåtelse att få till vallgång bruka gossar under 13 år...»

I Syd- och Mellansverige har alltså under dessa århundraden existerat en vallningsorganisation bestående av pojkar mellan 10–12 år. Medan det i Dalarna, Härjedalen och Jämtland var ganska ovanligt med en pojke, som på egen hand skötte vallningen på fäbod, hade man i Ångermanland och längre norrut större användning för pojkar. I Mellan- och Sydsverige finner man inte sällan flickor i valltjänst i stället för pojkar. I många fall var vallbarnens kön nästan likgiltigt. Flickor och pojkar i samma ålder behandlades och betalades lika.

I memoarer och traditionsuppteckningar omtalas vallningen ofta som ett av barnens vanligaste göromål. Bondemålaren Pehr Hörberg, som var född 1764 i ett fattigt hem i Småland, återkommer i sin levnadsbeskrivning flera gånger till att han var tvungen att valla boskap hos grannarna. Först var han ute vid 10 års ålder, sedan när han fyllt 13 år. »Jag förestod min syssla med framgång», skriver han, »samt hade mina trenne husbönders och matmödrars gunst och förtroende, så att jag blev anförtrodd att förrätta tjänsten även nästföljande som-

11. Vallpojke från
Andrarums sn,
Skåne. Foto 1902.

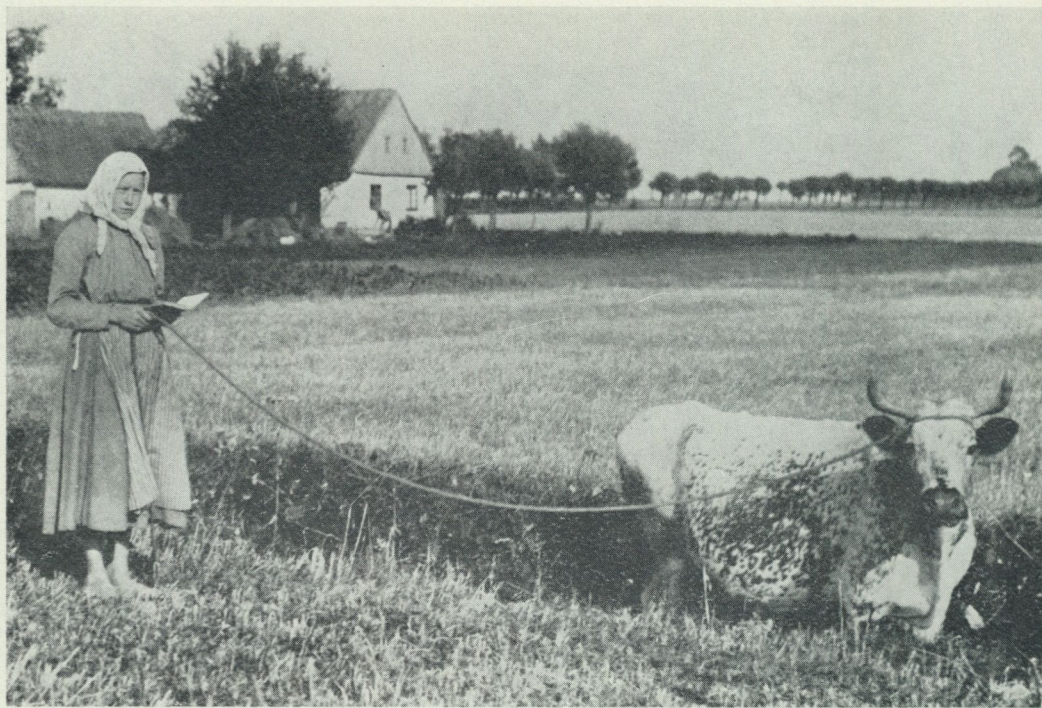
mar...» Men lyckan stod honom inte längre bi, nästa år kom »vargar, som rev ihjäl och skadade många får för mig. Jag får bekänna uppriktigt: jag var väl icke nog vakande på min post...» I sin rädsla beslöt han att rymma.

Hörbergs öde var mycket typiskt för en vallpojke. Liksom övervägande delen av de minderåriga vallbarnen kom han från ett fattigt hem. I detta avseende förändrades ingenting under tvåhundra år. Många fattiga familjer hade flera barn, som kunde åtaga sig vallningsarbete. Föräldrarna var glada, om de kunde placera ut de

pojkar som var i åldern 11 till 15 år. Lönen var bestämd av utgångsläget. Ofta begärde föräldrarna inte mera än föda och kläder. I Småland var det vanligt att föräldralösa barn sökte sig till vallningsarbete. Vallningen av boskapen blev från 1800-talets mitt en sysselsättning för jordbruksproletärer: torparnas, rotehjonens och daglönarnas barn. Kanhända bidrog detta till att vallningen vid sekelskiftet ansågs vara en mindervärdig sysselsättning, som endast de som inte kunde få något annat jobb ville ha. En fattig gosse började alltså sin bana som vallhjon och innehade tjänsten till konfirmationsåldern, då han blev drängpojke, sedan dräng, statare, torpare och, om allt gick väl, småbonde.

Som vallpojke fick han göra allt på gården, även det som ingen annan ville göra. Efter konfirmationen erhöll de flesta före detta vallbarn anställning som drängar – ofta på samma gård – medan de klena och sjuka fick fortsätta att gå i vall.

Som jordbrukarklassens proletärer kunde vallpojkarernas öde vara mycket hårt. »Ifrån den dag vaktpojken gick i tjänst, till den dag mot jul han slutade, var han ej fri en enda dag. Skulle de gå hem någon gång, skulle det vara om natten. Han blev icke tvättad på hela sommaren och hade lus och bölder i huvudet.» Så skildras förhållandena ifrån Skåne. Det ingick inte sällan i vallbarnens arbete att under vallningen samla örter, svampar m. m. för hushållet. Därvid samlade han också för egen del allt ätbart. Kosten han erhöll på morgonen räckte sällan till. I Frostviken stillade vallpojken sin hunger med gräs. Det finns några få uppgifter om att hungern drev vall-

12. Läxläsning
under vaktning.
V. Klagstorps sn,
Skåne. Foto 1902.

barnen att äta lera och kreatursspilling.

Från fattiga småländska hem har vallpojkar i viss utsträckning vandrat till Skånes välmående bondbyar för att arbeta, närmast vid 1800-talets mitt. Man vandrade även till Halland för att vakta får. På 1860- och 1870-talen erhöll Önnestads socken i nordöstra Skåne regelbundet vaktare från Virestad i Småland. Den årliga migrationen var organiserad. Under en vuxen mans ledning begav sig en hop barn – 10–12 stycken – till Önnestad. Ledaren hade i förväg avtalat anställningsvillkoren med bönderna, och barnen behövde blott utplaceras. På hösten åkte de järnväg tillbaka till föräldrahemmet. Folktraditionen har otaliga exempel på sådana arbetsvand-

ringar, som tycks ha korsat nästan hela Skåne under 1800-talets andra hälft.

I större delen av Sverige har *tjudring* sedan gammalt praktiserats. Det är en betesmetod, som innebär att ett kreatur medelst ett långt rep är bundet vid en i marken nedslagen påle. När djuren betat av det på så sätt begränsade området, skulle de flyttas. Detta arbete tilldelades mycket ofta barnen, hur ansträngande det än var. I Sydsverige hade man en lilldräng, vars uppgift bestod i att flytta tjuderpålar. Han måste då släpa 12–15 tjuderutrustningar, flytta djuren 3–5 gånger dagligen, klara upp hoptrasslade linor och infånga de djur, som slet av linan eller drog upp tjuderpålar. Hårdast av allt var att dra

upp de nedslagna tjuderpålarna. På Österlen sköttes detta arbete av en 13 års dräng vid sekelskiftet. »Korna och ungdjuren stod tjudrade och fick endast räcka en liten bit av betet för att inte trampa ned det. Därför skulle de 'flyttas' fem gånger om dagen och det var ett hårt arbete att draga upp och slå ned de nära halvmeter långa 'tjörpelarna' av järn, i synnerhet när den leriga jorden vid torka blev hård. Då jag hade omkring 30 djur att flytta blev det cirka 150 gånger dagligen, som jag måste draga upp och slå ned tjörpelarna. Härvid användes träklubbor, som kallades 'klyvor'.» Det hörde också till hans arbete att pumpa upp dricksvatten, som sedan kördes ut direkt till djuren, där de stod tjudrade. Som en komplettering till dessa betesmetoder kan nämnas det av alla avskydda sättet att leda djuren, oftast mjölkkorna med ett rep. Det var uteslutande barnens jobb. Då fick man stå eller gå bredvid djuret och följa det överallt.

En fullständig redogörelse för alla de arbetsuppgifter barnen varit in-dragna i kan ej ges i detta sammanhang. Diverse *slöjdarbete* må dock omtalas. Flickornas sysselsättning med *textilslöjd* från ca 8 års ålder omnämnas överallt. »Mor var angelägen att vi jäntor skulle ha ett handarbete i händerna. Stickningen och virkningen mest. Hur många par svarta långstrumpor jag stickat under skolåren är ej gott att veta», berättar en gammal kvinna från Uppland. Småbarn, såväl pojkar som flickor, fick »raffla», dvs. repa upp klippta remsor av ylle, som sedan av någon vuxen person i huset kardades och blandades med ull för att spinnas till garn. Detta arbete

sysslade man med överallt på vintarna. Trasorna skulle inte bara repas upp utan också blötas upp i hett vatten, tills en ulliknande massa uppkom. På de skånska herrgårdarna fanns under den tid vävningen pågick en »spoletös» anställd, som spolade till vävarna och hjälpte till med litet av varje.

I vanliga fall skötte en pojke kniv och yxa som en hel karl. På de gamla svenska bondgårdarna var det viktigt att han lärde sig de nödvändigaste smidena och i viss mån att utöva bygdens hävdvunna hantverk såsom svarvning, lietillverkning, korgmakeri eller skinnskrädderi. I Venjan i Dalarna, där man gjorde laggkär, hette det att den unge man som inte kunde göra en brukbar bytta inte var någon riktig karl och inte fick gifta sig. I denna socken hjälpte pojkar till med tillverkning av byttor, kar och såar redan vid 10 års ålder. Vid 8–9 års ålder skulle både pojken och flickan vara fullfärdiga mästare i att *karda*. Sticka och lappa fick flickorna göra ännu tidigare. Det berättas om en flicka som vid 11 års ålder framställde sitt första par vantar och om en annan som klarade sin första väv, när hon var 14 år gammal. Att spola, då mor vävde, var småpojkaras göra, om flickorna hade annan syssla.

Pojkar sattes något senare in i de manliga slöjderna. Vid 8 års ålder skulle de göra vispar och kvastar av vidjor. Att tälja upp ämnen till räfs-pinnar var en lämplig början för träslöjd. Snart följde träslavar och skedar efter. Vid 11–12 års ålder fick man börja lappa sina skor. Löpning av taknäver och bark till garvning anförtröddes åt småpojkar. Bindning

13. Arbetsstyrkan
vid ett sågverk, där
barnens arbetsinsats
var oumbärlig.
Ludvika. Foto 1900.

och lagning av nät fick man börja med före konfirmationsåldern. I fiskerfamiljerna fick pojkarna repa drev av gammalt tågvirke, varmed båtarna tätades.

I denna redogörelse för landsbygdens barnarbete har endast de vanligast förekommande arbetsuppgifterna behandlats. Förutom dessa har en oändlig mängd göromål förekommit, som med stor möda, svett och tårar utförts av små barnahänder. Barnens arbetsbidrag har varit mer än nödvändiga. De flesta hushållen skulle ej ha klarat sig utan detta arbetstillskott. Det gamla bondesamhället karakteri-

serades inte endast av ett minutiöst tillvaratagande av gårdens alla råvarutillgångar, så att ingenting gick till spillo, utan också av ett lika minutiöst utnyttjande av all tillgänglig arbetskraft. Därigenom fick barnarbetet en historisk betydelse. Utan barnens arbetsinsats skulle landet förmodligen aldrig ha kommit upp till den senaste tidens höga levnadsstandard. Här måste man även tänka på barnens infogande i arbetslivet vid industrialismens genombrott under 1800-talets senare hälft. Barnarbetet i fabrikerna anknyter till gammal tradition i bondesamhället.

Litteratur:

Carlsson, S., Yrken och samhällsgrupper. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1868. 1968.

Erixon, S., Svenskt folkliv. 1938.

Erixon, S., Ynglingalaget. En gengångare i samhället, i *Fataburen* 1921.

Ernvik, A., Glaskogen. Bygd, arbetsliv och folkkultur i Jösse, Nordmarks och Gillbergs härader under 1800-talet. 1951. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:7.)

Forsberg, S., Folklivsbilder från det gamla Albo. 1952.

Granlund, J., [Arbetsorganisation:] Landsbygden, i *Den svenska arbetarklassens historia*. Del 10. 1944.

Granlund, J., Avlöningsformer, i *Den svenska arbetarklassens historia*. Del 10. 1944.

Hedlund, M., Barnens uppfostran och utbildning i en storfamilj, i *Folk-Liv* 1943.

Hobroh, G., Om sommarfähus i Syd-sverige, i *Folkkultur* 1941.

Hörberg, P., *Min Lefwernes Beskrifning* Författad år 1791. 1955.

Hörlén, M., Gamla seder och bruk från södra delen av Ingelstads härad. 1914.

Johansson, L., Barnuppfostran i det gamla Frostviken, i *Jämten* 1934.

Levander, L., Barnavård i Övre Dalarna vid 1800-talets mitt. 1946. (K. Gustav Adolfs akademis småskrifter. 3.)

Levander, L., Barnuppfostran på svenska landsbygden i äldre tid. 1946. (K. Gustav Adolfs akademis småskrifter. 4.)

Lindberg, A. M., Som drängpojke på Österlen vid seklets början. 1966. (Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne. Småskrifter. 10.)

Sjöbeck, M., Bondskogar, deras vård och utnyttjande, i *Skånska folkminnen* 1927.

Skogsarbetarminnen. 1950. (Svenskt liv och arbete. 9.)

Solberg, M., Folklivet på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet. 1916. (*Historisk Tidskrift för Skåneland* 6.)
Statarminnen. 1947. (Svenskt liv och arbete. 1.)

Statarminnen. *Ny samling*. 1949. (Svenskt liv och arbete. 5.)

Svenska folkskolans historia III. 1860–1900. 1942.

Szabó, M., Herdar och husdjur. 1970. (*Nordiska museets Handlingar* 73.)

Säve, P. A., Allmogen och hussederna på Gotland. 1941.

Thorsén, E., Uppländskt torparliv. 1949. (Svenskt liv och arbete. 6.)

Åkerman, V., Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat. 1964.

Traditionsuppgifterna är huvudsakligen hämtade ur Nordiska museets arkiv och ur Brita Stjernswärds herrgårdsundersökningar.

SUMMARY

Child labour in agrarian communities

Before the land parcelling had changed the economic structure in the rural areas a very strict division of labour was adhered to on the farms. Children's sharing in the work was a necessity and also an integral part of the working system. Apart from the economic importance of this work it was also important for the children's education. The difference between boys and girls was emphasized at an early age.

At the age of 7 or 8 children's labour was claimed everywhere irrespective of social milieu. Among the poor the necessity for the children to help was greater. As an introduction into working life were used tasks like carrying water and wood, carrying food to the workers in the fields, cleaning the house, laying the table, picking berries and going errands. When compulsory elementary education was introduced in 1842 the situation was not changed, and in many places children were kept at home during certain working seasons, e. g. to herd animals, do carting jobs, work in the fields, weed the beetroots, help the threshers or to pick berries. In different social milieus the children were more or less intensively used as labour-power. Children of farm labourers and crofters were drawn into the production at an early age. It was not unusual for children

over 10 to be integrated in the normal staff on manors, at 13–14 boys often did the work of an adult. Much has been told about hard work, little sleep, often shortage of food, never any free time.

In the traditional agrarian occupations children took part to different degrees. Hunting and fishing was not particularly suitable for children, but in agriculture children are often found: setting or taking up potatoes, weeding, picking ears off the fields after the harvest, assisting at carting and threshing. Important child labour was during haymaking and especially at leaf-fodder gathering, where hardly ever men took part, only women and children. In forestry children could be of use as helpers. Handicraft was begun at the age of eight, whisks and brooms were made of wicker, boys carved teeth for rakes, wooden spoons and ladles, girls knitted and crocheted, all small children cut up wool into short lengths suitable for carding. The greatest use of children everywhere was in connection with animal husbandry. Often they fed animals, and as herders children had been indispensable all over the country. Both boys and girls could assist an adult shepherd, several households could employ one child, or they could look after the animals on the home farm.